ARTYKUŁY RECENZYJNE, RECENZJE I OMÓWIENIA

Katarzyna Janczulewicz

Biblioteka Główna
Śląski Uniwersytet Medyczny w Katowicach
Zakład Zarządzania Informacją
Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej
Uniwersytet Śląski w Katowicach
e-mail: k.janczulewicz@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9321-3192>

**Między kartką a ekranem : cyfrowe eksperymenty
z medium książki w Polsce / Piotr Marecki. – Kraków :
Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego,
cop. 2018. – 186, [1] s. : il. ; 25 cm. –
(Biblioteka XXII-Wieku). – ISBN 978-83-233-4491-9. –
ISBN 978-83-233-9857-8**

Proces rozwoju technologii cyfrowych zrewolucjonizował wszystkie aspekty życia społecznego, w tym kulturę i jej artefakty. Materialność wytworów kultury oraz przemiany jej form coraz częściej stanowią przedmiot badań i dociekań przedstawicieli licznych nauk humanistycznych i artystycznych. Zagadnienie przemiany książki pod wpływem mediów cyfrowych sytuuje się na pograniczu literaturoznawstwa, bibliologii, wiedzy o mediach i kulturoznawstwa. Wśród autorów rozważań o materialności literatury i wykorzystywaniu nośnika książki można wskazać Piotra Mareckiego i jego książkę *Między kartką a ekranem. Cyfrowe eksperymenty z medium książki w Polsce*. Jest to druga – po *Gatunkach cyfrowych. Instrukcji obsługi* – publikacja tego Autora, która ukazała się w serii Biblioteka XXII wieku, nawiązującej do tytułu książki Stanisława Lema *Biblioteka XXI wieku*.

P. Marecki podejmuje refleksję na temat książek, mediów cyfrowych i eksperymentów na ich styku, a do swojej analizy wybrał sześć

polskich utworów – dzieł tekstowo-wizualnych charakterystycznych dla doby późnego druku. Ich wspólną cechą jest hybrydowość: wszystkie współlistnieją pomiędzy medium analogowym i cyfrowym, kartką i ekranem. Całość publikacji podzielona jest na sześć rozdziałów poświęconych następującym utworom: *Księga słów wszystkich* Józefa Żuka Piwkowskiego, *Æ* Roberta Szczerbowskiego, *Krótką historią przypadku* Małgorzaty Dawidek, *Big Dick* Wojciecha Bruszewskiego, *Archetyptura czasu* Andrzeja Głowackiego oraz *Powieki* Zenona Fajfera. Stanowią one swego rodzaju punkty zwrotne w kulturze literatury cyfrowej (tzw. technotekstów) i są traktowane jako dzieła kanoniczne. Każde omówienie zawiera zarys historyczny, charakterystykę publikacji oraz liczne przykłady obiegu utworu, wymykające się tradycyjnym kategoriom obiegu literackich: poza księgarskim i bibliotecznym są to również obieg niszowy czy obieg sztuk plastycznych – wystawy w galeriach sztuki. Publikację wieńczy indeks oraz bibliografia odsyłająca do innych utworów cyfrowych i literatury przedmiotu.

We wstępie autor wyjaśnia, że tytuł książki nawiązuje do wydanej w 2012 r. publikacji *Between Page and Screen* Amaranth Borsuk i Brada Bouse'a. Drugim ważnym elementem wstępu jest zdefiniowanie dzieła cyfrowego i stosowanych do jego charakterystyki pojęć technotekstu oraz liberatury. W literaturze przedmiotu pojawia się więcej określeń literatury elektronicznej, niemniej Autor posługuje się wskazanymi dwoma. Dzieło cyfrowe (elektroniczne) to publikacje w zamierzeniu twórcy wydane w formie elektronicznej, przy czym nie chodzi tyllko o publikacje wydane w formie e-booka, gdzie zmieniono jedynie medium druku na medium cyfrowe. W e-literaturze zmiana nośnika powoduje szereg przekształceń społecznych i kulturowych, a jej odbiór jest determinowany przez odpowiednie kompetencje czytelnika – odbiorcy. P. Marecki wskazuje trzy ważne cechy technotekstu: przede wszystkim to utwór totalny, który nigdy nie realizuje się w pełni. Drugą cechą jest zaznaczenie współpracy artysty, pisarza z programistą przygotowującym formalną część utworu. Trzecią – recepcja dzieła i rola odbiorcy w kształtowaniu technotekstu. Czytelnik – odbiorca jest współtwórcą kształtującym swoją własną interpretację.

Pierwszym polskim dziełem był generator *Księga słów wszystkich* Józefa Żuka Piwkowskiego (1975). Algorytm, przygotowany z myślą o polskim minikomputerze Mera 300, miał zawierać wszystkie słowa możliwe do zapisania za pomocą alfabetu łacińskiego. Jedną z inspiracji autora był Jorge Luis Borges i jego mapa świata w skali 1:1. Pierwsze wydanie *Księgi słów wszystkich* było prostym programem, drukowanym na drukarce igłowej, obecnie utwór jest dostępny w internecie.

Czytelnik może podać numer strony lub słowo, a program wskaże jego umiejscowienie w publikacji. Publikacja była wielokrotnie modyfikowana i udoskonalana. Jej ważniejsze prezentacje odbyły się w trakcie trwania Międzynarodowych Targów Książki we Frankfurcie w 2000 r. oraz w Galerii Wschodniej w Łodzi w 2002 r.

Drugą z omówionych książek jest wydana w 1991 r. w wydawnictwie Book Tranzyt *Æ* R. Szczerbowskiego (1991). Intencją autora było, by nie pojawiło się w niej żadne nazwisko, dlatego została wydana anonimowo, a tomik nie miał ani okładki, ani strony tytułowej. Zamiast nich wprowadzono oprawę z rastrowym tłem oraz dołączono luźną erratę informującą o braku tytułu i osoby autora. Dwa oddzielne teksty były otwierane po przeciwnych stronach książki. Kolejne wydania ukazały się w 1996 r. w wydawnictwie Pusty Obłok na dyskiecie oraz w 2002 r. w internecie, na stronie domowej autora i na stronach Techstów, jako „wydanie III poprawione”. Do ostatniego, IV wydania z 2013 r. wprowadzono drobne aktualizacje. W *Æ* narratorem i jednocześnie podmiotem jest sam tekst, którego twórca – język próbuje zrozumieć swój byt na stronach-hasłach zróżnicowanego typograficznie dwuksięgu. Redukcja z tekstu literackiego niemal wszystkich jego atrybutów sprowadziła go do formuły słownika. Dzieło R. Szczerbowskiego redefiniuje pojęcie książki, wcześniej rozumianej wyłącznie jako nośnik tekstu – książka poprzez swoją formę staje się przekazem. Wizualność rozszerza językowy poziom publikacji poza jej literacki wymiar. Całość została złożona z dwóch tekstów. Poruszać się po nich można, kolejno klikając numery stron u dołu, albo uruchamiając poszczególne hiperłącza – połączenia za pomocą słów oznaczonych kursywą. W słownikowej części publikacji rozmiar czcionki uzależniony jest od zawartości strony – każda została wypełniona w całości tekstem. Treść utworu w żadnym miejscu nie odwołuje się do niczego spoza książki – brak akcji i ścisłej struktury powodują, że można ją czytać w dowolny sposób.

Krótką historią przypadku M. Dawidek stanowi przykład realizacji hipertekstu w przestrzeni. Utwór powstał na przełomie 1997 i 1998 r., po raz pierwszy zaprezentowano go na Akademii Sztuk Pięknych w Poznaniu. Jego treścią są konsekwencje przypadkowego spotkania. Główny bohater, siedząc w autobusie, w oknie autobusu jadącego w przeciwnym kierunku zauważa kobietę, z którą był kiedyś związany. Fragmenty tekstu – instalacji artystycznej zostały usytuowane w przestrzeni galerii: na ścianach, drzwiach, podłodze, a nawigacja pomiędzy nimi przypomina przejście przez gęsty labirynt. Odbiorca utworu, by poznać treść opowiadania, podejmuje grę – wchodzi do labiryntu i podąża za linkami. Wybór drogi skutkuje różnymi wariantami tej samej opowieści. Sposób

odbioru utworu i interakcja czytelnika jest z jednej strony nawiązaniem do doświadczeń użytkownika internetu, z drugiej natomiast może kojarzyć się z mitologią grecką i niemi Ariadny.

Powieść *Big Dick* W. Bruszewskiego (2013) to monumentalne dzieło, stanowiące próbę ukazania alternatywnej historii XX i początku XXI w. Autor określił gatunek swego utworu jako fikcję dokumentalną – główny bohater powieści Richard von Hakenkreuz w ważnych momentach dziejowych pojawia się na drugim planie obok historycznych postaci. Hakenkreuz przybywa do Europy z afrykańskiej wioski wraz ze swastyką – niechcianym symbolem nazistów, a wcześniej niewinnym znakiem mającym przynieść ludziom szczęście. Integralną częścią powieści jest przygotowana przez autora strona internetowa, na której umieścił on zaszyfrowane pliki audiowizualne i fotografie. Dzieło W. Bruszewskiego zawiera 44 kody (krytycy nawiązują tu do mesjanizmu) – odsyłacze do elektronicznej biblioteki, czytelnik w konkretnych częściach przerywa lekturę tekstu drukowanego, aby skonfrontować świat przedstawiony z materiałami audiowizualnymi umieszczonymi w internecie. Absurd i ironia, zabawa symboliką i zaskoczenie formą to elementy wpływające na poszerzenie percepcji czytelnika.

Z kolei *Archetyptura czasu* Andrzeja Głowackiego (2013) to pierwsza polska publikacja wykorzystująca technologię QR kodów. Książka, nad którą autor pracował od 2009 r., została przygotowana i wydana w tradycyjnej, drukowanej formie, a jej treść umieszczono w cyberprzestrzeni. Czytelnik może zapoznać się z fabułą po skorzystaniu z aplikacji do skanowania QR kodów. Fragmentaryczność i przypadkowość lektury zmieniają jej odbiór i powodują interakcję odbiorcy z twórcą dzieła. Kody QR odsyłają do literackich tekstów i obrazów nawiązujących do różnych kultur i wierzeń. Puste strony w papierowym wydaniu pozostawiają czytelnikowi możliwość współtworzenia książki – zapisków dotyczących odczytanych ukrytych treści i dzielenia się nimi z innymi odbiorcami kultury. Tym samym każdy egzemplarz stanowi unikatową wersję dzieła.

Dla Z. Fajfera jedną z podstawowych cech literatury jest aktywność odbiorcy i jego prawo do interpretacji utworu. Przejawem takiego rozumienia relacji autor – czytelnik jest tomik poetycki *Powieki* z 2013 r. Poza tradycyjnym, papierowym wydaniem zawiera on integralną część na dołączonej płycie CD. Obie formy książki są komplementarne, tekst na płycie CD nie stanowi powielenia treści z publikacji papierowej. Tytuł wskazuje dwa pola refleksji: spojrzenie oraz czas. Czytelnik poezji Z. Fajfera znajduje się pomiędzy przeciwstawionymi przez autora kategoriami: z jednej strony jest to przemijanie i czas, z drugiej ze-

tknięcie materialnej i niematerialnej powłoki poezji. Wielowarstwowość treści pozwala każdemu odbiorcy odczytywać i rozpoznawać poezję we własny, zindywidualizowany sposób. Zewnętrzna forma wierszy i graficzne zorganizowanie treści sprawiają, że czytelnik może podjąć grę i współkształtować ostateczną treść. W zależności od wybranego sposobu lektury może zauważyć nie do końca oczywiste związki pomiędzy poszczególnymi utworami tomiku.

Forma literackich utworów cyfrowych niejednokrotnie może wydawać się nieliteracka, a przyswojenie treści dostosowane do współczesnego odbiorcy mediów: szybkie i wizualne. Odbiorca dzieła powinien być wyposażony w umiejętności rozpoznawania warstw utworu i przyswojenia jego całego znaczenia. Tradycyjne narzędzia odbioru tekstu literackiego nie są wystarczające, aby móc zrozumieć literaturę elektroniczną.

Recenzowana publikacja została napisana przystępnym językiem, co nie odbiera jej naukowości. W Polsce brakuje jeszcze wieloaspektowych opracowań literatury czy szerzej – kultury cyfrowej. W omówionych technotekstach zaakcentowane zostały istotne problemy związane z percepcją literatury, sztuki i technologii w obecnych i przyszłych formach kulturowo-społecznych. P. Marecki usytuował te książki w szerokim kontekście zjawisk cyfrowych, a także w kontekście historycznym i kulturowym. Opisał działalność literacką i artystyczną ich twórców, powołał się także na międzynarodowe przykłady technotekstów. Lektura *Między kartką a ekranem* dostarcza czytelnikowi wiedzy o przemianach współczesnej literatury oraz skłania do refleksji nad przeszłością i kondycją książek w kulturze cyfrowej. Interdyscyplinarność badań nad literaturą z jednej strony zwiększa zainteresowanie eksperymentami prowadzonymi w tym zakresie słowa i jego wizualizacji, z drugiej powoduje poszukiwanie punktów wspólnych i ustalenia relacji i wzajemnego przenikania się dwóch płaszczyzn: słowa i obrazu.

Za sprawą publikacji P. Mareckiego obraz polskiej literatury elektronicznej jest pełniejszy i bardziej zrozumiały dla odbiorców mediów cyfrowych. Zwrócenie uwagi na materialność książki jako medium podkreśla jej wartość fizyczną i potrzebę nowego zdefiniowania odbioru i interpretacji tekstu kultury. Omówioną pozycję można polecić nie tylko wąskiej, wyspecjalizowanej grupie badaczy kultury cyfrowej, ale także wszystkim zainteresowanym aspektami kultury i jej przemian w społeczeństwie informacji i wiedzy.

Literatura

- Bruszewski, W. (2013). *Big Dick*. Kraków: Fundacja Korporacja Ha!art.
- Dawidek, M. (1997–1998). *A Brief Story of a Chance*. Pobrane z: <http://dawidek.art.pl/portfolio/objects/> (1.03.2019).
- Fajfer, Z. (2013). *Powieki*. Szczecin: Wydawnictwo Forma.
- Głowacki, A. (2013). *Archetyptura czasu*. Kraków: kokazone.
- Szczerbowski, R. (1991). *Æ*. Pobrane z: <http://ha.art.pl/hiperteksty/ae/E2.html> (1.03.2019).
- Żuk Piwkowski, J. (1975). *Księga słów wszystkich*. Pobrane z: <http://2b.art.pl/ksw/ksw.php> (1.03.2019).

Tekst w wersji poprawionej wpłynął do redakcji 6 marca 2019 r.